

ЧЛАНЦИ

Др Радоје Пајовић

ЈАЧАЊЕ ПАРТИЈЕ И ЊЕНА АКТИВНОСТ У РАЗВИТКУ НОП-а У ЦРНОЈ ГОРИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 1943. ГОДИНЕ

Средином 1943. године дошло је до прекретнице у односима између ратујућих снага у II свјетском рату. У бици код Курска, на њемачко-совјетском ратишту, дефинитивно је сломљена офанзивна моћ оружаних снага Трећег Рајха, а јединице Црвене армије отпочеле су општу офанзиву према западним границама Совјетског Савеза. Преокрет на Атлантику и Средоземљу у корист савезника био је потпун. Англо-амерички савезници задобили су потпуну премоћ у ваздуху, тако да је њихова авијација без већих тешкоћа могла да бомбардује њемачке и италијанске градове и разара њихове индустријске и војне центре. Савезнички успјеси као и искрцавање англо-америчких армија на Сицилији подстакли су антифашистички покрет у Италији, гдје је дошло и до снажних антиратних демонстрација. То је довело до збацивања Мусолинија и укидања фашистичке странке, што је несумњиво наговјештавало и скори крај Осовине Рим—Берлин.

Развитак међународне војне и политичке ситуације, а нарочито изгледи да Италија неминовно испадне из ратног кола, имали су значајног утицаја како на понашање зараћених страна према нашој земљи тако и на збивању у њој.

Руковођена ратним разлозима Велика Британија шаље у Врховни штаб НОВ и ПОЈ прво своје офицере за везу, а затим и своју војну мисију, али ће и даље, више од пола године, улагати напоре да преко Драже Михаиловића сачува стари поредак у Југославији са монархијом на челу. Осим тога, британска влада се дужи временски период залагала за отварање тзв. другог фронта на Балкану, како би могла најнепосредније утицати на остваривање својих политичких циљева на овом простору.

Вођство Трећег Рајха је све до поткрај 1942. године благонаклоно гледало на сарадњу са четничким одредима Драже Михаиловића. Али када се указала могућност да на овом простору дође до англо-америчког искрцавања, оно је у четничкој организацији видјело потенцијалног непријатеља, па је предузело мјере да се те снаге дјелимично разоружају, што је и учињено у Црној Гори и Херцеговини, у мају 1943. Под притиском Хитлера то је дјелимично учинио и Мусолини. Уочи капитулације Италије Хитлер је дио својих трупа повукао са других фронтова и послао у Југославију, а крајем августа њемачке снаге су умарширале у италијанску окупациону зону у нашој земљи.

Очекујући капитулацију Италије Врховни штаб је свим политичким и војним руководством дао директиву да припреме не само војне јединице него и народ да тај догађај дочекају што спремније и да га што потпуније искористе за даљи размах НОП-а у свим крајевима Југославије. Тито је посебно захтијевао да се изврше што потпуније политичке и војне припреме у италијанској окупационој зони. Основни стратегијски план ВШ био је у томе да НОВ и ПОЈ у помоћ организованог народа не дозволи да италијанско оружје и ратна опрема падну у руке Њемцима, да се од италијанске окупационе зоне створи велика слободна територија, да се поруше или запријече главне друмске и жељезничке саобраћајнице које воде према јадранској обали (како би се Њемцима отежао долазак на ту територију) и, најзад, да се Њемцима отежа, а по могућности и онемогући снабдијевање на италијанском фронту преко југословенске територије.

II

Крај априла и почетак маја 1943. године донио је нову перспективу народноослободилачком покрету у Црној Гори. Оперативна група Врховног штаба НОВ и ПОЈ, у којој су се налазиле готово три црногорске пролетерске односно ударне бригаде и два пролетерска батаљона, ослободила је сјеверни и средишни дио Црне Горе и западни дио Санцака. Иако је након мјесец дана морала да се повлачи пред навалом нове непријатељске офанзиве, долазак елитних јединица НОВ и ПОЈ дао је снажни подстицај развоју НОП-а у Црној Гори. На слободној територији поново су успостављени НОО као органи народне власти и команде мјеста као војнотериторијални органи, а подстакнута је активност међу партијским организацијама и партизанским јединицама у свим крајевима Црне Горе. Јединице Оперативне групе и локалне партизанске снаге надомак Никшића и Подгорице, тј. на Јаворку и Биочу, однијеле су двије значајне побједи над удруженим окупаторским и четничким снагама. Све је то, уз поразе четника на Неретви и Дрини, подигло дух широким слојевима црногорског народа, који је читаву го-

дину дана морао да подноси незапамћен терор италијанског окупатора и домаћих контрареволуционарних снага — четника и сепаратиста, који су представљали продужену руку окупатора.

У мају 1943. године дошло је до реорганизације покрајинских руководстава КПЈ и СКОЈ-а за Црну Гору. У нови Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору ушли су: Блажо Јовановић, Радоје Дакић, Андрија Мугоша, Вељко Зековић и Стана Томашевић, а у нови ПК СКОЈ-а: Стана Томашевић, Ико Мирковић, Вељко Милатовић и Вукалица Ђедо Милутиновић. Из старог састава остали су чланови Покрајинског комитета КПЈ Блажо Јовановић, који је постао политички секретар, и Радоје Дакић, дотадашњи политички секретар, који је у новом саставу постављен за организационог секретара. Заправо, Блажо Јовановић је био члан ранијег ПК КПЈ само номинално, јер је од средине јуна до октобра 1942. био партијски руководилац (замјеник политичког комесара) Пете црногорске пролетерске бригаде, а затим је, као опуномоћени делегат ЦК КПЈ и Коминтерне, готово пола године провео у Албанији, гдје је, поред осталог, учествовао у припремама и раду Оснивачке конференције Комунистичке партије Албаније. Вељко Зековић је у нови ПК КПЈ дошао са дужности политичког секретара Окружног комитета КПЈ Никшић, а Андрија Мугоша и Стана Томашевић, која је у ПК КПЈ ушла по полажају (као политички секретар ПК СКОЈ-а), до тада су се налазили у пролетерским бригадама: Андрија Мугоша је као партијски руководилац Пете црногорске бригаде на тој дужности замијенио Блажа Јовановића, а Стана Томашевић је била члан Политодјела Четврте црногорске пролетерске бригаде. У ПК СКОЈ-а Ико Мирковић је поново постао организациони секретар, Вељко Милатовић је дошао са дужности члана Окружног комитета СКОЈ-а Никшић, а Ђедо Милутиновић са дужности политичког комесара Четвртог батаљона Пете црногорске бригаде. Све су то били прекаљени борци и истакнути активисти револуционарног покрета са дугогодишњим партијским и скојевским стажом. Блажо Јовановић, на примјер, у моменту када је постао политички секретар ПК КПЈ имао је 19 година партијског стажа, од 1935. године налазио се непрекидно у руководећем партијском врху за Црну Гору, а од 1939. до средине 1942. био је организациони секретар ПК КПЈ. Осим тога, он је имао и огромно искуство као илегални партијско-политички радник и организатор бројних политичких и синдикалних акција из међуратног периода. Дакић, Зековић, Мирковић и Милатовић стекли су огромно искуство као илегални партијско-политички радници у периоду најтеже окупаторско-четничке страховладе у Црној Гори од средине 1942. до средине 1943. године. Тако су новоформирани покрајински комитети КПЈ и СКОЈ-а били састављени од људи са великим партијско-политичким искуством, што је било гаранција да ће се и у сложним војно-политичким условима какви су тада били у Црној Гори снаћи и на најбољи на-

чин учврстити партијску и скојевску организацију, ојачати друштвено-политичку структуру НОП-а и наставити да што организованије предводе црногорски народ у сусрет догађајима који ће бити од ордлучујућег значаја за даљи развитак народноослободилачког рата и социјалистичке револуције.

Један од првих аката новог Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку био је проглас „црногорском народу и народу Боке“ од 26. маја 1943. године. У прогласу су осуђене четничке вође и официри Драже Михаиловића у Црној Гори, који су се на челу са Блажом Ђукановићем, Бајом Станишићем, Павлом Ђуришићем и Ђорђем Лашићем ставили у службу окупатора, удружили са осталим контрареволуционарним и колаборационистичким снагама у нашој земљи и успјели да један дио црногорског народа окрену против НОП-а. Осуђујући четничке вође који су за рачун туђина изазвали братоубилачки рат и који су за годину дана служења италијанском окупатору увели у Црној Гори режим незапамћеног терора, у прогласу се истиче:

„На хиљаде убијених и погинулих од Неретве до Дрине и Лима за рачун туђина, на хиљаде интернираних у логоре Албаније и Италије; од поносних црногорских градова Колашина, Подгорице, Грахова, Бара и Цетиња направиле гробнице и тамнице врлих црногорских синова и кћери, Црну Гору у црно завише, док је за све то вријеме окупаторски војник мирно газио по Црној Гори и обешћавао кћери нашега народа — ето резултата злочиначке издаје четничких вођа“.

У прогласу се затим наставља:

„Не мање огавну и прљаву работу одиграло је, и још данас игра, плаћеничко вођство црногорских сепаратиста на челу са Крстом Поповићем, који су први поздравили долазак окупатора у нашу земљу и са својим крилашким бандама ставили му се у службу. (...) Четници као и црногорски сепаратисти, ради својих себичних интереса, ради своје мрске службе туђину, успјели су својим разорним злочиначким радом, својом лажном пропагандом и обећањима, терором и насиљем, да у један дио нашега народа унесу страх и деморализацију, да пољуљају слободољубиви дух поносних Црногораца и вољу за свеопштим народним отпором“.

Указујући на најновије побједи Црвене армије и успјехе англо-америчких савезника и да су тиме створени предуслови за отварање другог фронта, Покрајински комитет је црногорски народ позвао на општи народни отпор и устанак, на одлучни бој против фашистичких освајача, истичући да је његов једини пут — у оружаном борби против њемачког и италијанског освајача и њихових домаћих помагача.

Средином маја 1943. године услиједила је непријатељска операција „Шварц“ (Schwarz — Црни), која је у нашој литератури позната као V непријатељска офанзива, односно битка на Сутјесци. Пред навалом непријатеља повлачила се Оперативна

група ВШ, а са њом и све партизанске снаге и партијске организације које су биле у захвату непријатељске офанзиве. Партизански батаљони са подручја Зетског и Дурмиторског, а дијелом и Никшићког НОП одреда, укупно преко 1.000 бораца, ушли су у састав Оперативне групе попуњавајући у првом реду Четврту и Пету црногорску бригаду. Чак је и Беранско-андријевички ударни батаљон био кренуо у сусрет Оперативној групи ВШ, у намјери да уђе у њен састав, али у томе није успио, па се из рејона Ђурђевића Таре вратио на свој терен. Један број истакнутих партијских кадрова који су годину дана провели на илегалном раду у позадини пошао је у јединице Оперативне групе. Међу њима су били: Вељко Мићуновић, Јагош Ускоковић и Ђоко Вујошевић (дотадашњи чланови Покрајинског комитета КПЈ), Милинко Ђуровић, Војо Николић, Блажо Мраковић, Вукашин Мићуновић и Радван Радовић (чланови окружних комитета), неки чланови средских комитета и други.

Новоформирана покрајинска (партијско и скојевско) руководство и један број других партијских кадрова повлачио се заједно са Оперативном групом до ширег рејона Сутјеске, а одакле се, у погодном тренутку, вратио у Црну Гору. Са групом Покрајинског комитета у Црну Гору је дошло педесетак другова, углавном партијских радника и војних руководилаца који су имали задатак да формирају нове војне јединице. Ускоро се групи прикључио члан Политбироа ЦК КПЈ и Врховног штаба Иван Милутиновић, који ће својим револуционарним искуством и организаторским способностима пружити драгоцену помоћ руководству НОП-а у Црној Гори.

Послије битке на Сутјесци политичка ситуација у Црној Гори била је врло сложена. У току офанзиве непријатељ је на правцима наступања направио праву пустош. У дурмиторском крају њемачки окупатор убио је или живе сагорио око 1.400 особа, од којих највише у Пиви. У знак одмазде за пораз код Биоча италијански окупатор је 25. јуна у разним мјестима Црне Горе стријељао 180 припадника НОП-а и других родољуба који су били заточени у концентрационом логору у Бару. Након што је расформиран четнички затвор у Колашину, њемачки окупатор је код Матешева стријељао око 50 заточеника овог затвора, а остале, осим једне мање групе која је успјела да побјегне, послао је у концентрационе логоре.

Након непријатељске офанзиве њемачке трупе су се повукле, а остале су и даље италијанске трупе састава четири дивизије, са Командом трупа Црне Горе, Војним гувернатором и жандармеријским и полицијским апаратом. Иако је окупатор распустио Главни национални одбор за Црну Гору и неколико хиљада четника и сепаратиста разоружао а неколико стотина интернирао, контрареволуционарне снаге у Црној Гори остале су и даље бројне. Мјере окупатора, а још више порази које су доживјели у борби против снага НОП-а на Неретви, Дрини, Јавор-

ку, Копиљу и другим мјестима, тешко су погодили и у многе дезорганизовали четничке редове. Они су доживјели тешке поразе и у војничком и у политичком погледу, али ће упркос томе бити потребно још пуне двије године напорних борби до њиховог коначног слома. Један број четника је напустио градове и пошао у села и планине, гдје је предузео хајку против илегалних партизанских група и наставио терор над партизанским породицама и пријатељима НОП-а. И окупатор је, заједно са колаборационистима, повремено упадао у села и вршио репресалије над народом, што је, уз претходне злочине, застрашујуће дјеловало на широке слојеве становништва. Осим тога, повратак са Сутјеске рањених, исцрпљених и изгладњелих бораца из Пете црногорске бригаде и других јединица, вијести о великим губицима на Сутјесци, као и непријатељска пропаганда да је Оперативна група ВШ у тој бици уништена, негативно су утицали на широке слојеве народа, чак и на припаднике и пријатеље НОП-а, а тога нијесу били поштеђени ни поједини чланови КПЈ. Но, и поред тога, политичка ситуација је била неупоредиво повољнија него годину дана раније, тј. од јуна 1942. до априла 1943. године.

У таквим условима Покрајински комитет се са својом групом тако рећи под борбом пробијао од Пиве преко Голије и никшићког, а затим даниловградског и подгорског среза све до албанске границе у Кучима. Пошто на том путу није успио да нађе иоле безбједно мјесто за свој партијско-политички рад, вратио се на подручје никшићког среза. На тој својој марш-рути Покрајински комитет је окупљао и повезивао партијске и позадинске раднике, упознавао их са војно-политичком ситуацијом и давао им инструкције за даљи рад.

Први задатак који је Покрајински комитет КПЈ себи поставио по повратку у Црну Гору био је међусобно повезивање и организационо јачање партијских организација. У том циљу ПК је послао неке своје чланове и друге истакнуте партијске функционере као своје делегате да пруже помоћ окружним и среским комитетима. Ускоро затим именовани су нови секретари окружних комитета за Подгорицу и Никшић, а срески комитети се формирају добрим дијелом и од кадрова који су се вратили из пролетерских бригада. Посебну помоћ ПК КПЈ је настојао да пружи партијским организацијама у Боки Которској, како због изузетно тешких услова за рад у том региону тако и због тога што је партијско руководство у том крају тешко страдало за вријеме окупаторско-четничке страховладе, нарочито у херцеговском срезу. Упоредо са радом на јачању партијских комитета ПК КПЈ је пружио помоћ и у реорганизацији и јачању окружних и формирању среских комитета СКОЈ-а.

Упоредо са радом на јачању Партије и СКОЈ-а, Покрајински комитет КПЈ је посебну пажњу посветио стварању и јачању војне организације. Од бораца који су се вратили са Сутјеске

формирао је један мањи батаљон, који је код железничке станице Трубјела, на прузи Билећа—Никшић, извршио напад на непријатељски воз. Након вишедневних напада, због глади, исцрпљености и неповезаности са позадинским радницима, ПК КПЈ је овај батаљон расформиран, а његовим борцима је наложено да пођу у своја мјеста и да приступе формирању теренских чета и батаљона. Ускоро затим, уз помоћ ових бораца и партијских организација формирана су два мања ударна батаљона у никшићком срезу (један у другој половини августа, а један у првој половини септембра), један батаљон у Бјелопавлићима и Пиперима и неколико партизанских чета у другим мјестима. Ове јединице су одмах приступиле извођењу мањих акција против окупатора и четника. На подручју Окружног комитета КПЈ Берање, Беранско-андријевички ударни батаљон успио је да се одржи као цјелина и да у току љета изведе неколико значајних акција против окупатора и четника.

Да би што боље подстакло рад на војној организацији, Покрајински комитет је именовано и окружне војне руководиоце за неке округе. Тако је за војног руководиоца за округ подгорички именован Радомир Бабић, дотадашњи политички комесар Треће дивизије, а за никшићки округ Војислав Ђурашевић, дотадашњи командант батаљона у Петој црногорској бригади. Одређену тешкоћу за овај (као, уосталом, и за ранији) Покрајински комитет представљала је околност што није могао да се формира Главни штаб.¹ Због тога се дошло на идеју да се формира Оперативни штаб за Црну Гору и Боку, који би имао задатак да ради на мобилизацији нових бораца и да руководи војним операцијама. За команданта Оперативног штаба изгледа да је био предвиђен Саво Бурић, дотадашњи командант Пете црногорске бригаде, који се налазио у групи која је са Покрајинским комитетом дошла у Црну Гору. О формирању Оперативног штаба извије-

¹ Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку формиран је у октобру 1941, а реорганизован 29. априла 1942. године. Наредбом Врховног штаба од 29. априла 1942. у Главни штаб су именовани: Пеко Дапчевић за команданта, Митар Бакић за политичког комесара, Благо Јовановић за замјеника политичког комесара, Велимир Терзић за начелника штаба, а Сава Ковачевић и Саво Оровић за чланове. Након формирања црногорских пролетерских бригада, јуна 1942, чланови Главног штаба су добили нове функције и са бригадама пошли у западну Босну. Међутим, Пеко Дапчевић и Митар Бакић су задржали функције команданта и комесара Главног штаба и када су били на функцијама команданта и комесара Четврте црногорске пролетерске бригаде, затим Друге дивизије и, најзад, другог ударног корпуса. Због тога се у њиховом одсуству није могао у Црној Гори формирати нови главни штаб. Послије формирања Другог ударног корпуса, последије капитулације Италије, извршена је допуна Главног штаба са замјеницима команданта и политичког комесара, који су се бавили организацијом партизанских одреда. И док су се Дапчевић и Бакић као командант и комесар налазили у штабу корпуса, замјеници команданта и политичког комесара Главног штаба налазили су се у сједишту Покрајинског комитета. То је био разлог што између чланова Главног штаба није било потребне координације.

стио је Иван Милутиновић на проширеном састанку ПК КПЈ од 17. августа 1943, али о раду овог тијела нема сачуваних података.

Покрајински комитет је улагао напоре да базу НОП-а прошири формирањем нових народноослободилачких одбора, конституисањем антифашистичких организација Црногорске народне омладине и Антифашистичког фронта жена. Тако је именован и Главни иницијативни одбор АФЖ-а за Црну Гору и Боку (у коме се налазила Лидија Јовановић), али нема података о томе да су до капитулације Италије у том погледу постигнути запаженији резултати.

Да би се рад Партије и СКОЈ-а на линији оживљавања НОП-а што потпуније организовао, Покрајински комитет је на планини Лукавици (на јужним падинама брда Боровника) одржао проширени састанак 17. августа 1943. године. Иако је о овом састанку већ писано,² желим да укажем на неке моменте који нијесу довољно познати или о њима није било говора у литератури.

Састанку су присуствовали: делегат ЦК КПЈ Иван Милутиновић (Милутин), чланови ПК КПЈ Блажо Јовановић (Зетин), Радоје Дакић (Жарко), Андрија Мугоша (Мустафа), Вељко Зековић (Шиљо) и Стана Томашевић (Малисорка), чланови ПК СКОЈ-а Вукалица Ђедо Милутиновић и Вељко Милатовић, члан Агитпропа ПК КПЈ Пуниша Перовић, политички секретар Окружног комитета КПЈ за Подгорицу Саво Брковић (Павле), чланови Окружног комитета КПЈ Никшић Вјера Ковачевић и Бранко Драшковић, политички секретар Окружног комитета СКОЈ-а Никшић Душан Вукићевић, члан главног иницијативног одбора АФЖ Лидија Јовановић, војни руководиоци за округе Никшић и Подгорицу Војислав Ђурашевић и Радомир Бабић и Саво Бурић. Позив је био упућен и сљедећим личностима: делегату ПК КПЈ при ОК КПЈ Цетиње Јефту Шћепановићу, члану ПК СКОЈ-а Илији Ику Мирковићу, политичким секретарима окружних комитета КПЈ Беране и Цетиње Ђоку Пајковићу (Селџо) и Војиславу Воју Биљановићу (Горан) и политичким секретарима средњих комитета КПЈ за Колашин и Шавник Лакићу Симоновићу и Воју Ђерковићу, али они нијесу присуствовали састанку.

На састанку је извршена детаљна анализа међународне и унутрашње политичке и војне ситуације (реферат је поднио Блажо Јовановић), У реферату и дискусији указано је на најважнија међународна збивања и најновије успјехе антихитлеровске коалиције — источни фронт, успјешна бомбардовања њемачких и италијанских градова и војних објеката, избацавање сила Осовине из Африке, антифашистичко расположење у Италији, пад Мусолинијеве владе, покрети отпора у Европи, а посебно на Балкану. Посебан је акценат дат на тзв. Атлантску повелу, тј. уговор

² Славко Станишић, *Проширени састанак Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку од 17. августа 1943*. Историјски записи бр. 1—2, 1969, 469—486.

о сарадњи између водећих сила антихитлеровске коалиције — Совјетског Савеза, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава — о заједничком вођењу рата до коначне побједе, о послјератној сарадњи и посебно о ставу који је ове силе обавезивао да се не мијешају у унутрашње ствари појединих држава, да се да пуна слобода националног самоопредељења, да се помогне економска обнова ратом опустошених народа и да се изврши кажњавање свих ратних злочинаца. Оно што је најбитније јесте процјена да се Италија налази пред избацавањем из ратног строја, а да развој међународне војно-политичке ситуације упућује на закључак да се примиче дан коначног слома фашизма, односно сила Осовине. Међутим, у закључцима састанка истакнуто је да то не значи да ће побједа бити лака. Напротив, биће потребна још већа и упорнија борба, још шира и јача мобилизација свих демократских, родољубивих и антифашистичких снага свијета. „Фашистичка тврђава“ — истакнуто је у закључцима — „неће пасти сама од себе, потребни су још тешки и крвави бојеви“.

Дата је прилично реална оцјена и унутрашње политичке и војне ситуације. Посебно је разматран период окупаторско-четничке страховладе послје повлачења партизанских снага из Црне Горе, јуна 1942. године. Дата је и оцјена разоружања четника и сепаратиста у мају и јуну 1943. од стране окупатора. Уз неколико уобичајених политичких фраза наведен је и прави разлог — превентива за случај отварања тзв. другог фронта на овом простору. За четнике Драже Михаиловића се истиче да су главни носиоци реакције и великосрпског хегемонизма и да, послје окупатора, у Црној Гори представљају главну опасност за народноослободилачку борбу. Занимљиво је поређење ове оцјене са оном из првих мјесеци 1942. године, када су четници од стране политичког и војног руководства НОП-а третирани као опасност број један. У основи је тачна и оцјена групе сепаратиста око Крста Поповића, за коју се каже да је „раскринкана“ и да „данас нема неког знатног упоришта код маса, јер је народ схватио њихову прљаву издају и превару и они се више не могу претстављати као, спасиоци народа“. Такође се добро запажа да „између црногорских федералиста (зеленаша) и четника постоје оштре супротности. Федералисти увиђају да, уколико се ближи крај рата и пропаст италијанског окупатора, утолико и великосрпски хегемонизам представља све већу опасност за њих“ Охрабрујућа је била оцјена да је у вези с брзим развојем међународних догађаја и под утицајем размаха народноослободилачке борбе у свим земљама Југославије код широких народних маса у Црној Гори и Боки почео да попушта страх од окупатора и домаћих издајника и да народне масе увиђају да је НОБ једино исправан пут и да се оне све више активирају у НОП-у.

Друга тачка дневног реда проширеног састанка ПК КПЈ била је посвећена организационом стању покрајинске партијске орга-

низације у периоду од маја 1942. до маја 1943. године (реферат је поднио Блажо Јовановић). У реферату, дискусији и Закључцима дата је оштра критика рада црногорске партијске организације у претходном периоду. Пошто је о овоме у литератури већ писано, нема потребе о томе овдје исцрпније говорити,³ па ћу само поменути основне ставове. Иако се истиче да су услови за рад партијске организације у претходном периоду били врло тешки, констатује се да се партијска руководства и чланови Партије нијесу снашли, нити успјели да свој рад прилагоде измијењеној ситуацији и искористе све оне могућности које су наводно постојале. У реферату је „подвучено“ да је у наведеном периоду партијска организација „доведена до скоро потпуне ликвидације“, а у Закључцима констатовано:

а) да покрајинско руководство није уопште успоставило везу са низом организација (Бар, Улцињ, Жабљак, Херцег-Нови), са неким тек послје неколико мјесеци, а да је исти случај са везама између нижих руководства и партијског чланства;

б) да покрајинска руководства као ни нижа руководства нијесу живјела „скупним животом“, па да због тога нијесу могла доносити колективне одлуке и успјешно руководити организацијом;

в) да су се усљед опортунизма, панике и демократизације многи чланови Партије посакривали и повукли у дубоку илегалност „с јед/и/ним циљем да сачувају своје главе“, да су се други предали или падали *живи* у руке непријатељу и да је потпуна неактивност захватила и партијце који су живјели легално;

г) да редовни састанци руководства и партијских ћелија нијесу уопште одржавани, а да многе ћелије нијесу одржале ни један партијски састанак;

д) да с малим изузетком партијска чланарина није уопште плаћана;

ђ) да су ослабиле партијска дисциплина и свијест о обавезама према Партији;

е) да партијска конспирација није спровођена у живот;

ж) да није готово ништа урађено на идеолошком изграђивању партијаца;

з) да се секташки односило у погледу пријема нових чланова Партије и да Партија није чишћена од опортунистичких, издајничких и ликвидаторских елемената.

Такође се даје оштра критика рада по свим партијским секторима, оцјењујући да је тај рад био потпуно замро. Посебно пада у очи оцјена да „партијска организација није искористила постојеће могућности за стварање мањих партизанских јединица, које би изводиле акције против окупатора и домаћих издајника“.

На крају се закључује да се таквим понашањем дошло до стања да више није постојало партијске организације у правом

³ Видјети: Сл. Станишић, наведени рад.

смислу, организације која би живјела правим партијским животом, и да су постојали само чланови Партије, „међусобно мање више неповезани и неактивни“. Изузета је од ове оцјене донекле само партијска организација за срез берански.

За потпунију анализу ових оцјена и закључака била би потребна овања студија, а то за ову прилику није могуће.⁴ Иако неке констатације у суштини стоје, оцјене су претјерано оштре, јер нијесу у довољној мјери узете у обзир објективне околности у којима је партијска организација радила. Свака озбиљна анализа претходног периода морала би имати у виду чињеницу да је то најтежи период у раду партијске организације у Црној Гори од њеног настанка. Што је могло да учини 700 бораца, претежно комуниста, који су против себе имали око 100 хиљада окупаторских војника, окупаторски полицијски апарат и око 20.000 сарадника окупатора под оружјем, у условима када се више од десет хиљада припадника НОП-а, њихових породица и других родољуба налазило у затворима и логорима, када је према партијским породицама и симпатизерима НОП-а примјенљиван најсуровији терор, када је за сваки контакт с илегалцима домаћин куће плаћао главом, породица интернирацијом а кућа спаљивањем. Све партизанске и „сумњиве“ породице биле су под контролом. Исти је случај био са цестама, сеоским путевима, пријелазима преко ријека, чак и изворима и сеоским водама. А о зимском периоду и да се не говори. Уз све то морала би се узети у обзир околност да повратак у позадину није благовремено планиран, да нијесу извршене претходне припреме за прихват позадинско-политичких радника, да је у избору позадинаца било и стихијности, да се рачунало да период гериле неће толико дуго трајати, да ће се рат завршити до краја 1942. године и слично.

Занимљиво је да је на проширеном састанку Покрајински комитет дао доста оштру оцјену и сопственог рада, истичући да се није пошло правилним путем у стварању и јачању партијске организације. Тако се замјера што су постављана руководства тамо гдје није било партијских организација, умјесто да су на терен послати партијски повјереници који би тамо створили организације из којих би изникла руководства. Наравно, и ова је оцјена дискутабилна, јер се и овдје превиђају услови и нужност брзог дјеловања с обзиром на предстојеће догађаје. На

⁴ Занимљиво је да у дискусији о овој тачки није учествовао нико од учесника састанка који су протеклу годину провели на раду у позадини, осим Лидије Јовановић. Чињеница је да је руководећа партијска структура из претходног периода то болно примила и да са таквим оцјенама није никако могла да се помири. То се испољавало у сваком њиховом међусобном контакту за дуже вријеме. То је навело Блажа Јовановића да у неколико наврата, преко Ивана Милутиновића, тражи да о томе Централни комитет КПЈ да свој суд. ЦК КПЈ се није сложио са тим оцјенама, о чему је депешом од 11. и писмом од 28. фебруара 1944. године обавијестио Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору.

крају је констатовано да партијска организација још није потпуно успостављена, оздрављена, учвршћена и ојачана, што је било тачно, јер за то још није било услова. Ипак је најзначајније то што се на састанку могло констатовати да су у већем дијелу Црне Горе успостављене партијске организације. Да су оне међусобно повезане и да су почеле „живјети партијским животом“. Истовремено је констатовано да су на секторима војске и СКОЈ-а постигнути извјесни резултати.

У вези са брзим развојем догађаја у свијету и у земљи, а имајући у виду руководећу улогу КПЈ у НОБ, пред сва партијска руководства и све чланове Партије постављен је задатак: да се направи одлучан прелом у раду партијске организације и да се пође снажним корацима ка њеном свестраном јачању, учвршћивању и подизању. С тим у вези партијским организацијама и члановима Партије постављени су сљедећи задаци као неодложни:

— да се енергично приступи повезивању чланова Партије у партијске јединице и да се обнове и успоставе партијске организације тамо гдје то још није учињено;

— да партијске организације обавезно држе по два састанка недељно, и то један практични (на коме ће се претресати свакодневни задаци чланова Партије и давати конкретни задаци сваком члану) и један теоријски;

— да се уведе „гвоздена“ партијска дисциплина;

— да се уведе редовно плаћање чланарине према приходима и могућностима чланова;

— да се одмах успоставе чврсте партијске везе између чланова Партије, ћелија и највиших руководства;

— да се уведе пуна конспирација у унутрашњем животу и раду партијских организација;

— да се од стране партијских руководства пружи пуна помоћ партијским организацијама и члановима Партије и да се код чланова и руководилаца развије пуна самоиницијатива и појача лична одговорност;

— да се у партијским организацијама што прије отклоне све нездраве и штетне појаве и да се успостави другарски однос између партијаца и руководилаца;

— да се изврши подмлађивање партијске организације нарочито из редова омладине и жена и да се, с обзиром на губитак великог броја старих партијских кадрова, на партијске функције доводе млађи, здрави, продорни и Партији одани чланови.

Секторима партијског рада посвећена је посебна пажња. Као најважније, партијским организацијама је дат задатак да се од партијаца (осим оних који су одређени за рад у позадини) и партизана који се налазе на терену и мобилизацијом нових бораца створе мобилне војне јединице које ће стално изводити акције против окупатора и његових домаћих сарадника. Партијским организацијама и руководством је наложено да пруже пуну по-

моћ скојевским руководствомима да што прије успоставе, прошире и учврсте скојевску организацију. Истакнуто је да треба одмах приступити формирању народноослободилачких одбора, било легалних било полулегалних, да се у њих бирају најбољи, најчеститији и народноослободилачкој борби одани људи, и да у њих улазе представници омладине и жена. Посебна пажња посвећена је организацији АФЖ, истичући да њу треба стварати свуда — по селима, општинама, срезovima — и да иницијативне одборе АФЖ треба што прије замијенити одборима бираним на састанцима и конференцијама жена. Осим тога, партијским организацијама је дато у задатак да се створи обавјештајна служба која би прикупљала податке о снази, намјерама и кретању окупаторске војске и контрареволуционарних снага, затим да се сектору агитације и пропаганде поклони пуна пажња и, најзад, да партијска руководства прибаве технички апарат, како би могла радити на издавању разних публикација и умножавању партијског материјала.

У погледу окупљања и придобијања широких народних слојева за народноослободилачку борбу члановима Партије и партијским организацијама је стављено у задатак да — у личном контакту, разговором, одржавањем зборова и конференција, на састанцима омладине и жена — објашњавају политичку ситуацију и предочавају перспективу блиског слома фашистичког окупатора. Уз неопходност настављања немилосрдне борбе против окупатора и четника и раскринкавања сепаратистичког вођства указано је на потребу да се федералистичке масе постепено привлаче и везују за народноослободилачку борбу и да им се објасни да се једино кроз НОБ може доћи до потпуног националног ослобођења. Истовремено се указује на потребу да се Муслиманима предочи опасност од четника и да се муслиманске масе на линији НОБ што више активирају, јер им је то једини начин опстанка.

Закључци проширеног састанка ПК КПЈ су након извјесног времена умножени и упућени свим форумима и партијским јединицама на упознавање и прораду. Уз овај материјал упућено је на прораду и Отворено писмо ЦК КПЈ црногорској партијској организацији од 12. априла 1942. године Одмах након састанка чланови покрајинског партијског и скојевског руководства упућени су у разне крајеве Црне Горе, са задатком да партијске организације не само упознају са закључцима састанка већ и да им пруже помоћ, нарочито у вези с капитулацијом Италије, која се тако рећи сваког часа очекивала. Тако је организациони секретар ПК КПЈ Радоје Дакић добио задатак да пружи помоћ Окружном комитету КПЈ Никшић, Вељко Зековић и Ђедо Милутиновић су упућени у Васојевиће, а Андрија Мугоша на подручје ОК КПЈ Цетиње. Дотадашњи делегат ПК КПЈ на подручју ОК КПЈ Цетиње Јефто Шћепановић упућен је у Боку Которску, са задатком да Среском комитету КПЈ Котор

помогне да се што више осамостали и уздигне како организационо тако и политички, да предузме мјере на формирању Среског комитета КПЈ за Херцег-Нови и да партијску организацију у Боки уздигне на степен Окружног комитета. Партијским активистима је наложено да се из Боке изведе што више радника и омладине, како не би пали у руке окупатора. Сличан задатак је дат и партијским организацијама Бара и Улциња, с напоменом да се на терену остави само неопходан број чланова Партије.

Окружном комитету КПЈ Цетиње дат је и посебан задатак: да успостави везу са концентрационим логорима у Бару, на Мамули и на Превлаци и да се интернирцима пружи сва могућа помоћ у организовању бјекства.

Свим окружним и среским организацијама је дат задатак да приступе организовању ударних чета које би организовале страже и окупаторским јединицама онемогућавале пљачку и нове интернације.

Уз остале мјере, покрајинско партијско руководство је, у име Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда за Црну Гору, објавило проглас у коме је црногорски народ и народ Боке позван у свеопшту оружану борбу против окупатора и његових домаћих сарадника. У прогласу се дају обавјештења о успјесима Црвене армије на Источном фронту (након битке код Курска), о заузимању Сицилије од стране англо-америчких савезника, о паду Мусолинија и перспективи коначне побједе над фашистичким завојевачима. Истовремено се указује на успјехе Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије у Хрватској, Босни, Словенији и другим крајевима наше земље, и наглашава да оружане снаге НОП-а, под руководством Тита као врховног команданта, представљају велику залог борбе свих народа Југославије. Посебно се указује на Међународну компоненту нашег ослободилачког рата, а нарочито на долазак савезничке војне мисије у Врховни штаб, на околност да водеће силе антихитлеровске коалиције признају значај и улогу НОВ и ПОЈ у заједничким ратним напорима против сила Осовине, док је Дража Михаиловић у очима међународне демократске јавности добио оно мјесто које му припада као сараднику окупатора. У прогласу се наглашавају циљеви народноослободилачке борбе, у којој ће се „под руководством нашег Врховног штаба и нашег Антифашистичког вијећа, заједно са нашим великим савезницима [...] извојевати коначно ослобођење народа Југославије“. У прогласу се даље истиче: „А не може бити више повратка на старо. Извојеваћемо један бољи живот, живот мира, слободе и националне равноправности“.

Покрајински комитет је посебну пажњу посвећивао мобилизацији широких народних маса за НОП. С тим у вези по срезовима су организоване конференције родољуба са којих су упућивани прогласи који су имали мобилизаторски карактер. Један од видова такве активности било је и писмо („Драгом другу и

пријатељу”) које је с потписом политичког секретара ПК КПЈ Блажа Јовановића упућивао појединим угледним грађанима који се до тада нијесу активније укључивали у народноослободилачку борбу. Писмо је умножавано у више примјерака и слато окружним комитетима, са задатком да га умноже и доставе таквим људима на свом подручју, с препоруком да и они напишу слична писма и доставе својим пријатељима. Скренута је пажња да се у том погледу не секташи, већ да се писмо може упутити и оним људима који су се до тада колебали или су били заведени. У писму се даје информација о најновијим догађајима у свијету и успјесима НОП-а и објашњава улога четника и других контра-револуционарних снага у земљи. На крају се објашњава платформа народноослободилачке борбе на авнојевским принципима и улоге Комунистичке партије Југославије у тој борби. О томе се у писму, поред осталог, каже:

„Тешка и крвава борба коју наша Народноослободилачка војска води више од двије године искључиво противу окупатора и његових слугу, програм нашег земаљског Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије (које је највеће политичко представничко тијело у земљи), као и његов састав јасан су доказ да народноослободилачка борба има за циљ протјеривање окупатора из земље, уништење народних злочинаца и издајника, и успоставу праве народне демократије у којој ће народ слободно одлучивати о својој даљој судбини — а не борбу за комунизам, како приказују народни издајници заједно са окупатором. Ово ни за длаку не умањује значај и улогу Комунистичке партије Југославије, јер је она организатор и руководилац народноослободилачке борбе. Она је несебично уложила све напоре и снаге као цјелина у овој борби, насупрот вођству осталих партија, које се показало неспособним да организовано поведе народ у борбу против окупатора и завукло се у мишје рупе (сем часних изузетака који са поносом учествују у овој једино праведној и спасоносној борби и налазе се на руководећим мјестима у нашој Народноослободилачкој војсци). Комунистичка партија наставља да и у овој борби даје своје драгоцене чланове за срећу и добро свога народа“.

Непосредно уочи капитулације Италије црногорска партијска организација је пружила помоћ комунистима Албаније, са којима је веза држана преко партијске организације у Кучима. Преко ове организације представници ЦК КПЈ Албаније тражили су да успоставе везу са Покрајинским, односно Централним комитетом КПЈ. Окружни комитет КПЈ Подгорица је на Пониквицама организовао састанак коме су с албанске стране присуствовали два члана ЦК КП Албаније а с југословенске Иван Милутиновић и Андрија Мугоша. На том састанку су албански другови упознати са политичком и војном ситуацијом у свијету и код нас, с изгледима на скору капитулацију Италије, а пренесена су

им и југословенска искуства у погледу изградње народне власти и организације војних јединица.⁵

Ето, у таквим је условима црногорска партијска организација дочекала капитулацију Италије, догађај који ће дати нове импулсе развоју народноослободилачког покрета не само у Црној Гори него и шире.

III

Капитулација Италије представљала је догађај од изузетног значаја за даљи развој народноослободилачког покрета у Црној Гори. Она је, наравно, имала изузетан значај и за развој НОР-а у Југославији у цјелини. Италијански окупациони систем у нашој земљи престао је да постоји, а италијанске одлуке о анектирању Боке Которске и других наших територија изгубиле су сваку важност. Испадање једног (иако слабијег) од партнера из блока сила Осовине, уз успјехе савезничких снага и јачање НОР-а у другим крајевима Југославије, уливало је наду у скоро и успјешно окончање рата и оним слојевима народа и појединцима који се до тада из разних разлога нијесу ангажовали у народноослободилачком покрету. Најзад, тај је догађај у многоме омогућио да се оствари не само програм Покрајинског комитета КПЈ који је донесен на његовом проширеном састанку од 17. августа 1943. године него и много шире.

Све ратујуће стране у Црној Гори настојале су да тај догађај искористе за своје циљеве. Од њега су највише очекивале снаге НОП-а и колаборационистичке и контрареволуционарне снаге четничког покрета Драже Михаиловића. Дотадашње понашање и политички циљеви НОП-а однијеће у том погледу превагу, али ће тај процес трајати готово годину и по.

Први задатак који су ратујуће стране у Црној Гори жељеле да реализују било је придобијање италијанских снага. НОП је уз то, желио да се домогне и њиховог наоружања. Што се бројног стања тиче, у најнеповољнијем положају, барем у почетку, биле су управо снаге НОП-а. Али њихова организованост, одлучност и околност да су се бориле за праведну ствар надокнадиће им тај хендикеп. Формирање Другог ударног корпуса НОВЈ (10. септембра 1943) и повратак црногорских и других (иако проријеђених) бригада НОВЈ, који је услиједио двадесетак дана после капитулације Италије, био је несумњиво од одлучујућег значаја. Међутим, и прије доласка јединица Другог ударног корпуса, партијска организација и релативно малобројне оружане снаге НОП-а, предвођене Покрајинским комитетом КПЈ, постигле су значајне резултате.

⁵ О томе опширније: Андрија Мугоша, *Повратак са Сутјеске у Црну Гору, четрдесет година* (Зборник сјећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета, књ. 7, Београд 1961, 406—406).

Вијест о капитулацији Италије Покрајински комитет је преко Радио-Лондона ухватио 8. септембра у касним вечерњим часовима (22, 15). Истог момента руководство НОП-а је италијанским командантима упутио позив да са својим снагама приђу НОВЈ или да њеним јединицама предају ратну опрему, обавјештавајући их да ће партизанске снаге пружити помоћ оним италијанским јединицама које буду пружиле отпор њемачким оружаним снагама. Од италијанског војног гувернера је затражено да све заробљенике, интернирце и ухапшенике пусти на слободу. Позив је у име снага НОП-а потписао Иван Милутиновић, тада најистакнутија политичка фигура у Црној Гори. Он је то учинио у функцији члана Врховног штаба и вијећника АВНОЈ-а, а на потпису је стајало да то чини и у име Главног штаба НОП одреда за Црну Гору, који тада фактички није постојао. Пет дана касније то је исто учинио Блажо Јовановић (у име Главног штаба) команданту италијанских трупа у Никшићу. О овом догађају Покрајински комитет је обавијестио окружне комитете Партије, налажући им да успоставе везу с италијанским командама и војницима по градовима и да на својој територији објаве свим партизанским јединицама и свом становништву да пруже помоћ свим оним италијанским снагама које буду тражиле везу с партизанима, упозоравајући да се према италијанским војницима и официрима поступа хумано. У случају да дође до борбе са њемачким снагама, истакао је ПК КПЈ, партизани као и читав народ обавезни су да пруже помоћ италијанским војницима.

И четници су успостављали контакте с италијанским командама, док су Њемци журили да се што прије домогну јадранске обале, како би италијанским снагама спријечили повратак у домовину. Италијанске трупе су се различито понашале. Дивизије „Ферара“ и „Тауринензе“ су извршиле покрет према мору гдје се налазила „Емилија“, док је „Венеција“ (чије је сједиште било у Беранама) прихватила четнике за преговарање. Штаб дивизије „Тауринензе“ прихватио је преговоре са руководством НОП-а, али је наредио покрет трупа према Чеву и Црквицама, изгубивши тако драгоцјено вријеме и дозволивши да Њемци разоружају највећи дио ове дивизије. Дјелови дивизије „Емилија“, заједно са бокелским партизанима, у рејону Тројице, Врмца и Лепетана водили су дводневне борбе (14. и 15. септембра) против њемачке 7. СС дивизије, нанијевши јој озбиљне губитке (око 600 избачених из строја), али је након тога ова дивизија дозволила да је Њемци разоружају. Изгледа да су Италијани преговоре са снагама НОП-а, у почетку одбијали и одуговлачили због тога што су оне биле малобројне. Због одбијања да приђу НОВЈ, партизани су разоружали мање италијанске снаге на Чеву, Кусидама, Гостиљу, Петњици и неким другим мјестима. Долазак Другог ударног корпуса био је пресудан да нешто више од једне италијанске дивизије приђе НОВЈ. Дјелове два пука (око 1.900 војника и официра) из дивизије „Тауринензе“ прихватили су борци

Пете црногорске бригаде и Никшићког НОП одреда, док је дивизија „Венеција“ прихватила позив штаба Другог ударног корпуса и приступила НОВЈ. Од снага дивизије „Тауринензе“ формиране су двије партизанске бригаде: 9. октобра у Горњем Пољу (код Никшића) — бригада „Аоста“, а 18. октобра у Колашину Друга алпска партизанска бригада „Тауринензе“. Пошто је НОВЈ приступила дивизија „Венеција“ (10. октобра), италијанске снаге су реорганизоване и од њих је у рејону Пљеваља, 2. децембра 1943, формирана партизанска дивизија „Гарибалди“, док је остатак људства ступио у тзв. радне батаљоне.

Други задатак црногорске партијске организације везан за прихват италијанских трупа, али још више за јачање оружаних снага НОП-а, односио се на мобилизацију нових бораца и поновно стварање партизанских одреда. У директиви окружним комитетима Покрајински комитет је наредио мобилизацију свих чланова Партије у партизанске чете и батаљоне, а у селима односно општинама да се остави највише један до два партијца. Истовремено се налаже да се изврши мобилизација свог људства, па и оног које нема оружја. Оним окружним комитетима на чијој је територији било и муслиманског живља речено је: „Сада више него икада потребно је да се повежете са муслиманским масама које су нужно упућене на нас. Те везе са муслиманским масама могле су да буду и раније живље“. При томе се нарочито инсистира на мобилизацији „цјелокупне“ омладине. Наглашено је да мобилисани партијци не улазе у ударне, већ у теренске чете и батаљоне. Задатак теренских партизанских јединица био је да изводе акције против њемачких оружаних снага и сарадника окупатора, а затим да оним члановима Партије који су остали на позадинском раду пруже помоћ, у првом реду у погледу организовања народноослободилачких одбора, рада по линији АФЖ-а, СКОЈ-а и др. Неколико дана касније, послје прилива нових бораца, Покрајински комитет је окружним комитетима сугерисао да оне партијце који су мобилисани у теренске партизанске јединице постепено враћају натраг, како би се упоредо са развојем оружаних снага НОП-а учвршћивала и јачала позадина.

Средином септембра (14) именовани су штабови Ловћенског, Зетског, Дурмиторског, Никшићког и Комског НОП одреда.⁶ Том

⁶ У штаб Ловћенског одреда именовани су: за команданта Никола Поповић, за политичког комесара Андрија Пејовић, за замјеника команданта Шпиро Орландић, за замјеника политичког комесара Никола Гажевић;

— У штаб Зетског одреда: за команданта Војо Тодоровић, за политичког комесара Душан Вуковић, за замјеника команданта Јоксим Радовић, за замјеника комесара Ратко Радовић, за начелника штаба мајор Милован Лаковић;

— У штаб Дурмиторског одреда: за команданта Обрад Цицић, за политичког комесара Миђун Јауковић, за замјеника команданта Јанко Тадић, за замјеника комесара Спасоје Шарац;

приликом је посебно објашњена функција замјеника политичког комесара. Уз именовање партијских функционера на те дужности у штабовима одреда, окружним комитетима је дато упутство да се и у штабовима батаљона и командама чета (осим команданата, командира и политичких комесара) именују и замјеници политичких комесара, који треба да буду партијски руководиоци у партизанским јединицама.

У октобру је дошло до постављања, односно до реорганизације Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку. Осим Пека Дапчевића и Митра Бакића, који су као командант и политички комесар Другог ударног корпуса били истовремено и командант и комесар Главног штаба за Црну Гору и Боку, именовани су и остали чланови ГШ. За замјеника команданта постављен је Боко Миращевић, за замјеника политичког комесара Андрија Мугоша, а за начелника штаба Нико Јовићевић (он је убрзо пошао на нову дужност). Почетком новембра (3) именован је и Главни штаб за Санџак, у саставу: Велимир Јакић, командант, Селим Хашимбеговић, политички комесар, Никола Кнежевић, замјеник команданта, и Комнен Церовић, замјеник политичког комесара.

Од септембра до краја 1943. године у Црној Гори су формирана 24 партизанска батаљона (за Санџак немамо података). Од тих снага 13 батаљона је упућено као попуна Четвртој и Петој црногорској и Другој далматинској бригади. Један дио ових батаљона ушао је у састав Шесте и Седме црногорске омладинске бригаде, док је од прилива нових бораца у Санџаку попуњена Трећа, а до краја 1943. формирана Четврта санџачка бригада.

Један дио партизанских јединица попуњен је и интернирцима након распуштања логора у Бару, на Мамули и Превлаци.

Црногорским партијским кадровима попуњаване су Четврта и Пета и новоформиране црногорске бригаде, затим Друга далматинска, херцеговачке, санџачке и друге јединице НОВЈ. У том периоду у ове јединице упућено је око 200 чланова Партије, већином за попуну политодјела и на функције политичких комесара и њихових замјеника.

Дјејством партизанских јединица ослобођена су многа мјеста у црногорском приморју (истина, привремено) и многа мања мјеста у унутрашњости. Доласком снага Другог ударног корпуса ослобођени су Пљевља, Бијело Поље, Колашин, Беране, Андријевица и многа друга мјеста. Јединице Другог ударног корпуса у садјејству са партизанским снагама на терену успјеле су да разбију четнике у Васојевићима, тј. снаге тзв. Источног фронта, док је Пета црногорска бригада у Манастиру Острогу успјела да ликвидира четничко политичко и војно руководство за Црну

— У штаб Никшићког одреда: за команданта Војислав Ђурашевић, за политичког комесара Микоња Костић, за замјеника команданта Јеврем Бјелица, за замјеника комесара Илија Мартиновић;

— У штаб Комског одреда: за команданта мајор Мирко Крчић и за политичког комесара Душан Влаховић.

Гору на челу са генералом Блажом Ђукановићем, пуковником Бајом Станишићем, др Јовом Тошковићем и адвокатом Бошком Бојовићем. Поред других војних акција заслужује помена и продор Ударне групе батаљона Четврте и Пете црногорске бригаде која је преко Пјешиваца, Загарача, Љешанске и Ријечке нахије упала у Црмницу, почетком децембра, и из четничког затвора у селу Брчелима ослободила око 200 родољуба. Ова акција имала је велики политички одјек.

Њемачки окупатор је држао своје гарнизоне само у црногорском приморју и Цетињу, Подгорици, Даниловграду и Никшићу, а повремено је предузимао операције дуж главних комуникација употребљавајући за то и снаге које нијесу биле стациониране у Црној Гори.

У ослобођеним градовима и другим значајним мјестима формиране су команде подручја и команде мјеста као војнотериторијални органи, а при командама мјеста формиране су посебне чете.

Упоредо с радом на јачању партизанских одреда и проширивању политичке основе НОП-а, и организација КПЈ у Црној Гори је организационо јачала и учвршћивала се.

У другој половини септембра у Покрајински комитет КПЈ кооптирани су Ђоко Пајковић, дотадашњи политички секретар Окружног комитета КПЈ Беране, и Пуниша Перовић, руководилац Одјељење за агитацију и пропаганду при ПК КПЈ. За новог политичког секретара ОК КПЈ Беране именован је Саво Јоксимовић. Саво Брковић, дотадашњи политички секретар ОК КПЈ Подгорица, именован је за секретара ОК КПЈ Никшић, док је за секретара ОК КПЈ Подгорица постављен Вукалица Ђедо Милутиновић. Сви су они, заједно са политичким секретаром ОК КПЈ Цетиње (Војо Биљановић), у току 1944. године, кооптирани у Покрајински комитет.

Да би ојачао рад у Боки Которској, ПК КПЈ је крајем октобра формирао Окружни комитет КПЈ за то подручје. За политичког секретара именован је Никола Гажевић (Плави), за организационог секретара Мато Петровић, а за чланове Рако Радуловић и Мироје Јовановић као политички секретар ОК СКОЈ-а за Боку.

Тако је до краја октобра партијска организација на читавој територији Покрајинског комитета била повезана. У то вријеме црногорска партијска организација (без Санџака) имала је пет окружних, 11 средских, три рејонска и 18 општинских комитета и 115 партијских ћелија са 700 чланова КПЈ. Социјална структура изгледала је овако: 53 радника, 229 интелектуалаца и 418 сељака. Од тога било је 105 жена.

Партијским руководством и члановима Партије постављен је као најпречи задатак учвршћивање партијских организација, а почео је прилично благо и процес подмлађивања пријемом нових чланова. Окружним комитетима је дата директива да оне

другове који су раније због разних грешака и недостатака искључени а у међувремену су својим радом и активношћу испунили услов да могу бити чланови Партије приме у чланство. Истовремено је препоручено да се оним члановима Партије који су имали партијске казне а у међувремену су отклонили недостатке казне скину. Ово истичем због тога што изгледа да су у Црној Гори за партијско чланство били врло строги критеријуми. Тако се у Писму Покрајинског комитета Окружном комитету КПЈ Цетиње, од 26. септембра 1943, истиче: „Ово је нарочито важно код нас у Црној Гори и Боки, јер готово немамо чланова Партије који немају по неку казну и те им казне стално висе о врату и поред тога што су они узнапредовали и што су постали најактивнији и носиоци рада у појединим јединицама и руководством“.

Такав је курс довео до пораста броја чланова Партије. Крајем 1943. године КПЈ у Црној Гори је имала 930 чланова. Број окружних и средских комитета остао је исти, број рејонских комитета се смањило на свега један, а број партијских ћелија се повећао на 167. У исто вријеме било је 163 кандидата КПЈ. Број интелектуалаца се повећао за нешто мање од 20%, а сељака за 30%. Број жена чланова КПЈ повећао се за око 50%. У то вријеме у јединицама НОВЈ налазило се такође 930 црногорских комуниста.

Покрајинско руководство је стално давало помоћ партијским организацијама, како упутствима и директивама тако и честим обилагањем терена. Да би се партијском чланству пружио што потпунија не само практична већ и теоријска помоћ, у децембру је планирано да се одржи више партијских курсева. Предузете су мјере да се ојача и сектор агитације и пропаганде. Преко доста скромне технике објављено је десетак брошура — углавном партијских материјала, као и прогласи Главног штаба, омладине и жена, а вијести су редовно објављиване. Тај сектор ће у 1944. години знатно више ојачати своју дјелатност, јер је у међувремену набављена штампарија, тако да ће се наставити са издавањем „Народне борбе“ (органа ПК КПЈ) и „Омладинског покрета“, покренуће се и нова гласила — „Ријеч слободе“, „Наша жена“, „Побједа“ итд., а објавиће се и значајне публикације, као што су „Четничка издаја у свјетлости докумената“ и друге.

Упоредо са развiтком НОП-а и ширењем слободне територије Партија је предузимала мјере за учвршћивање органа народне власти и организационо конституисање Црногорске народне омладине и Антифашистичког фронта жена, као масовних антифашистичких организација.

Пошто покушај са формирањем Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе није успио у прољеће 1943. (уочи битке на Сутјесци),⁷ Покрајински комитет већ од

⁷ Видјети о томе: Зоран Лакић, *Народна власт у Црној Гори 1941—1945*, Цетиње — Београд 1981, 304.

средине септембра предузима све потребне мјере за конституисање овог највишег представничког тијела НОП-а Црне Горе.⁸

Сталном бригом Партије учвршћена је и ојачана организација СКОЈ-а која је имала 2.296 чланова, организованих у 382 актива, док је Црногорска народна омладина, односно Уједињени савез антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, како је ова организација добила име, у вријеме одржавања њеног Првог конгреса (Колашин, 25. новембра 1943.) имала 8.866 чланова. Омладина Санџака је у то вријеме имала своју посебну организацију са 1.477 чланова.⁹

Организација Антифашистичког фронта жена Црне Горе и Боке добила је после капитулације Италије нови подстицај и нове садржаје. Већ у септембру формирају се срески и општински иницијативни одбори, а у октобру је реорганизован Главни иницијативни одбор у који су, осим Лидије Јовановић, ушле: Даница Мариновић, Љубица Ковачевић, Добрила Ојданић, Боса Ђурић, Боса Пејовић и Бина Прља. Појачана активност руководства и организација КПЈ, реорганизација и активност Главног иницијативног одбора, а посебно повољна политичка и војна ситуација, допринијели су да се АФЖ омасови, организационо ојача и учврсти и постане значајан фактор НОП-а. Почетком децембра (5) 1943. у Колашину је одржан Први конгрес АФЖ-а Црне Горе и Боке, уз учешће око 400 делегата, на коме је ова организација коначно конституисана. На Конгресу је изабран Главни одбор од 18 чланова. За предсједника је изабрана Марија Митровић, за секретара Лидија Јовановић, док су Извршни одбор (пет чланова) углавном сачињавали ранији чланови Главног иницијативног одбора. У вријеме одржавања Конгреса организација је имала око десет хиљада чланова, а до краја 1944. године повећала се за пет пута. Допринос жена био је врло запажен на свим секторима. Осим у војним јединицама, оне су равноправно учествовале у одборима народне власти, представљале су већину у омладинској организацији, а нарочито је велики био њихов допринос у позадини и у прикупљању материјалне помоћи за НОВЈ и партизанске одреде. Партија је предузела одлучне мјере за описмењавање великог броја жена и за њихово идејно-политичко и културно уздизање. Тако су жене својим масовним учешћем у НОП-у обезбиједиле себи равноправни положај у новом друштву.

Партија је предузимала и друге мјере на проширивању базе НОП-а. Тако је организација више конференција интелектуалаца, а нешто касније и свештеника, на којима је осуђена издаја четника и свих других контрареволуционарних снага, а народно-ослободилачком покрету пружена пуна подршка.

Конституисањем масовних антифашистичких организација створена је и учвршћена широка основа НОП-а, чиме је битка

⁸ О томе ће бити поднесен посебни реферат.

⁹ О црногорској омладини биће поднесен посебан реферат.

Партије за масе дефинитивно добијена. Учвршћивањем народно-ослободилачких одбора као органа нове револуционарне власти, конституисањем ЗАВНО-а Црне Горе и Боке и одлукама II засједања АВНОЈ-а дефинитивно су озакоњене тековине дотадашње ослободилачке борбе и социјалистичке револуције, у којој је црногорски народ (као, уосталом, и остали југословенски народи), предвођен Комунистичком партијом Југославије, постао субјект свог ослобођења, а Црна Гора равноправан члан братске заједнице народа и народности Југославије.

Dr Radoje Pajović

RENFORCEMENT DU PARTI ET SON ACTIVITE DANS
LE DEVELOPPEMENT DU MOUVEMENT DE LIBERATION
NATIONALE AU MONTÉNÉGRO DANS LA SECONDE
MOITIÉ DE L'ANNÉE 1943.

Resumé

Au cours de la bataille à Sutjeska le nouveau-formé Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie pour le Monténégro réussit de se frayer un passage à travers de l'encerclement de l'ennemi et de retourner avec un groupe de combattants. Après son retour au Monténégro le dit Comité régional entreprit des mesures pour la liaison et le renforcement et la consolidation organisateurs des organisations du Parti. Une réorganisation des comités cantonaux et d'arrondissement du Parti communiste de Yougoslavie fut faite. Parallèlement à cela, le Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie consacra une attention particulière à la formation et au renforcement de l'organisation militaire. Des combattants qui retournèrent de Sutjeska et des membres du Parti communiste de Yougoslavie ainsi que des autres patriotes se trouvant sur ce terrain, on forma trois bataillons résistants de choc et quelques troupes partisans, tandis qu'un bataillon s'y trouvait d'auparavant. Dans le but d'une plus forte incitation au travail concernant la formation des forces militaires, le Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie, nomma des dirigeants militaires d'arrondissement pour certains départements. Aussi, il en était dans le plan la formation d'un commandement opératif pour le Monténégro.

En attendant la capitulation de l'Italie, le Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie a organisé, le 17 août 1943, une consultation élargie du Parti afin que l'organisation monténégrine du Parti accueille cet événement prête au maximum. A cette consultation on fit une analyse de la situation politique internationale et intérieure et on donna des devoirs aux organisations du Parti de signaler au peuple, au moyen des réunions et des conférences politiques aussi par des contacts personnels, la perspective de la proche débacle de l'occupateur fasciste. Après cette consultation les dirigeants

du Parti communiste de Yougoslavie annoncèrent des proclamations au peuple accentuant les buts et le caractère de la lutte de libération nationale et expliquant le rôle traître des forces contrerévolutionnaires privées. Ensuite les membres du dit Comité régional et du Comité régional de l'Union de la jeunesse communiste de Yougoslavie furent envoyés aux sièges des comités d'arrondissement dans le but de présenter leur aide pratique aux dirigeants inférieurs du Parti.

La capitulation de l'Italie a incité fortement le développement du Mouvement de libération nationale au Monténégro, surtout dans les régions que l'Italie avait annexées en 1941. Plusieurs petites villes furent libérées, comme Žabljak, Šavnik, Čevo, Ulcinj, tandis qu'à Boka un soulèvement plus large eut lieu. Bientôt les détachements du Groupe opératif du commandement Suprême retournent au Monténégro et l'on y forme le Deuxième corps de choc contribuant ainsi la formation de nouveaux détachements et la délibération des villes comme Pljevlja, Bijelo Polje, Kolašin, Berane (Ivangrad), Andrijevic et autres. On fait la réorganisation des détachements et jusqu'à la fin de 1943 on en forme trois nouvelles brigades de l'Armée de libération nationale de Yougoslavie. Une complète division italienne „Venezia” et des parties de la division „Taurinense” passent du côté de l'Armée de libération nationale de Yougoslavie. D'elles on en forme, au commencement de décembre 1943, la brigade partisane „Garibaldi”.

Le Comité régional du Parti communiste de Yougoslavie s'efforçait à élargir la base politique du Mouvement de libération nationale en constituant de nouveau des comités populaires de libération nationale ainsi que des organisations antifascistes de la jeunesse populaire Monténégrine c. à d. l'Union de l'alliance de la jeunesse antifasciste et le Front antifasciste des femmes pour le Monténégro et Boka, dont les résultats furent excellents. Le territoire libre en était de 2/3 du territoire du Monténégro d'aujourd'hui. On établit dans le territoire libre des comités de libération nationale d'arrondissement, municipaux et ruraux, tandis qu'au littoral monténégrin et à la zone étroite du Monténégro central qui se trouvaient entre les mains des forces militaires du troisième Reich, on forma des comités illégaux du nouveau pouvoir révolutionnaire. Vers la mi-novembre 1943, le Conseil antifasciste terrestre de libération nationale du Monténégro et Boka fut formé comme le plus grand corps représentatif et politique du Mouvement de libération nationale du Monténégro. En constituant des organisations antifascistes de masse on en créa une large base du Mouvement de libération nationale, de ce que la lutte du Parti communiste de Yougoslavie pour les masses était définitivement obtenue. En renforçant les comités de libération nationale comme organi du nouveau pouvoir révolutionnaire, en constituant le Conseil antifasciste terrestre de libération nationale du Monténégro et Boka et par les décisions de la IIe session de AVNOJ les acquisitions de la lutte de libération jusqu'alors et de la révolution socialiste furent légalisées, dans lesquelles le peuple du Monténégro ainsi queles autres peuples yougoslaves, guidé par le Parti communiste de Yougoslavie devient sujet de sa libération, et le Monténégro un membre à droits égaux de la communauté fraternelle des peuples et des nationalités yougoslaves.